

Stockholms första kasern

Kaserner i Sverige är en historiskt sett, relativt ung företeelse. De första egentliga kasernbyggnaderna inom landets nuvarande gränser, uppfördes i Landskrona och i Kristianstad under mitten och senare hälften av 1700-talet. Deras funktion var dock främst att vara förläggning åt fästningsgarnisoner. Den vanligaste inkvarteringsformen för de värvade (ständigt tjänstgörande) regementena var att soldaterna inhystes hos städernas borgare, ett system som tillämpats sedan 1500-talet. Att systemet inte främjade vare sig den militära effektiviteten eller sociala förhållanden, behöver väl knappast sägas.

Ett trendbrott skedde 1803 då Svea Livgarde förlades till det kungliga slottet Fredrikshov. Slottet hade tidigare tjänat både som lustslott till Fredrik I och som änkesäte åt Lovisa Ulrika för att därefter degraderats till arsenal, statsfängelse och sädesmagasin. Anläggningen var inte särskilt lämplig för sitt nya ändamål, vilket en lång följd av gradeschefer fick tillfälle att påpeka i åttio år framåt. Platsvalet var däremot inte ologiskt, då gardet sedan mitten av 1600-talet haft det närbelägna Ladugårdsgårde som övningsplats. Även Artillerigården, där artilleriets förråd och verkstäder funnits sedan 1641 gav, tillsammans med Kronobageriet, stadsdelen en viss militär prägel. I övrigt bestod bebyggelsen mest av mindre trähus och trädgårdar, några malmgårdar och ett par väderkvarnar. I mitten av 1700-talet lär det bara ha funnits åtta stenhus i området öster om nuvarande Stora Nygatan.

Huvudstadens enda kavalleriförband var vid 1800-talets början Konungens Lätta Livdragonregemente. Det hade satts upp i Finland 1770 under namnet Finska Lätta Dragon Corpsen och del av regementet hade överförts till Stockholm i samband med Gustav III:s statsvälvning den 19 augusti 1772. Meningen var att dragonerna skulle utgöra det militära stödet för statskuppen, men denna del av planen gick om intet p.g.a. motvind på Finska viken. Kungen fick genomföra statsvälvningen dem förutan. Trots att man kom två veckor för sent,

upphöjdes Dragonkåren till gardesförband, som tack för hjälpen. År 1777 bestämdes att hela förbandet skulle samlas i Stockholm och efter en period av täta namnbyten och organisationsförändringar, fastställdes namnet Konungens Lätta Livdragonregemente 1797. Som förläggning för regementets ca 400 man, utnyttjades det s.k. engelska garveriet på Kungsholmen, i närheten av nuvarande Stadshuset. Anläggningen kom senare att användas bl.a. av Kungliga Myntverket.

Byggnaderna på Kungsholmen visade sig allt mera otjänliga år från år och 1804 beslutades att en helt ny kasernbyggnad skulle uppföras. Sekundchefen, översten Löwenhjelm, utsåg själv den Ekholmska tomten vid storgatan på Ladugårdslandet, som inropades av kronan för 8.000 riksdaler banco. Titeln sekundchef användes som benämning på gardesförbandens chefer, eftersom "konungen själv i nåder behagat taga befälet" över dessa. Titeln var för övrigt i bruk ända fram till antagandet av den nya grundlagen 1974.

Den Ekholmska tomten bestod ursprungligen av två malmgårdar. Begreppet malmgård uppstod under 1600-talet, då adeln och det välbärgade borgerskapet ofta skaffade sig gårdar i stadens grannskap. De spelade en viktig roll för självhushållningen och hade ofta stora trädgårdsodlingar. Vanligen var de försedda med stallanläggningar och vagnslider, som man inte hade plats för i stadens centralare delar. Den västra av de bägge malmgårdarna kallades den Oxenstiernska, efter Gabriel Oxenstierna i var ägo den kommit 1646. Hans änka Brita Kurck uppförde en kvarn, kallad "Kurckan", på en bergklack på den norra delen av tomten. Egendomen gick sedan i arv i flera led, för att i slutet av 1700-talet hamna i handelsmannen Fredrik Jonathan Ekholms ägo. Denna tomt ingick från början inte i kasernområdet. Den De la Gardieska malmgården i öster, anlades med början år 1663 av Magnus Gabriel De la Gardie och sträckte sig från nuvarande Linnégatan ner mot nuvarande Strandvägen. Den bestod av en stor trädgårdsanläggning med dammar och skulpturer, men till skillnad från den Oxenstiernska tycks aldrig några större byggnader ha uppförts. Efter flera ägarbyten avstyckades gårdens strandparti 1716 till en varvsanläggning, Terra Nova-varvet. Namnet kom sig av att området delvis bestod av markutfyllnader och dräneringar. Den norra delen sammanslogs så småningom med granngården och det var på det området som kasernen byggdes.

Uppdraget att rita kasernen gick först till arkitekten och kaptenen vid Örlogsflottans mekaniska kår, C.F. Bouck. Denne föreslog en hög och ganska smal huvudbyggnad utan några utsmyckningar. Förslaget ratades dock och istället gick uppdraget till den unge Fredrik Blom, även han tillhörig flottans mekaniska kår. Den 24-årige fänriken Blom var uppvuxen i Karlskrona, där han varit elev till amiralitetsbildhuggaren Törnström. Efter studier vid Konstakademien och arbete som s.k. konduktör vid Överintendentsämbetet (SFV:s föregångare), hade Blom anställts som officer vid Mekaniska kåren, föregångare till Mariningenjörkåren. Han hade arbetat i Stockholm sedan 1803, bl.a. med uppförandet av det Cruusiska huset på Riddarholmen (Kammarrättens nuvarande hus) och med färdigställandet av Norrbro.

Byggnadsarbetena igångsattes 1805 under Bloms egen ledning och inriktades först på omfattande markarbeten med bortsprängning av berggrund. Arbetena ledde till en konflikt med familjen Sjöstedt, som innehade Oxenstiernska malmgården. Så småningom erbjöd sig kronan att köpa granngården, men det begärda priset ansågs först vara för högt. Kasernanläggningen kom att uppföras i etapper och fördröjdes av 1808-09 års finska krig. Enligt en källa skall ryska krigsfångar ha använts vid arbetena. Den västra delen av huvudbygganden stod färdig 1811, den östra 1815 och den mellersta 1817. Hela anläggningen

var färdig 1818, då det första ridhuset stod klart. Innan dess hade den östra stallänga provisoriskt använts som ridhus. Regementet, som under tiden hunnit byta namn till Konungens Lifgarde till häst, kunde inte vänta tills arbetena var avslutade, utan flyttade in i september 1811.

Byggnadsstilen har beskrivits som sengustaviansk nyklassicism i enkel stil med ytterst sparsam dekor men med rusticerad bottenvåning. I kasernens mellersta del fanns på bottenvåningen bl.a. vaktrum och arrester, en trappa upp låg sekundchefens rum, regementsexpeditionen, ordersalen och officerarnas samlingsrum m.m. och på den översta våningen fanns främst rum för regementsförvaltningen och underofficersarrester. I de östra och västra kaserndelarna fanns på de första två våningsplanen logement, expeditionslokaler för regementets fem skvadroner samt bostäder om ett rum och kök för underofficerare. På översta våningen fanns rustkamrarna (förrådsrum) och ytterligare ett par underofficerslägenheter. Huset saknade senare tiders kaserners korridorsystem och det fanns heller inte några inre förbindelser mellan kasernens tre delar. Logementen var sammanlagt 20 stycken, avsedda för 20 soldater vardera. Varje soldat disponerade en säng, vilket var en epokgörande nyhet. Tidigare hade tvåmannasängar varit det vanliga. Varje stallflygel hade plats för 201 hästar på bottenvåningen samt höstkullar och seldonskammare på ovanvåningen. Bakom kasernen uppfördes en enkel stenbyggnad i två våningar för sjukhus och marketenteri. Bredvid detta byggdes det första ridhuset, med en välvd takkonstruktion, som var något av en Blomsk specialitet. Mellan marketenteribygnaden och ridhuset anlades en ridplan. Någon köksbyggnad fanns inledningsvis inte och under seklets första del tycks matlagningen ha skett skvadronsvis i kasernen. Anläggningen kompletterades av bl.a. en smedja och gödselstad på andra sidan Storgatan. Färgen på byggnaderna var först sannolikt mellangul, som senare ändrades till vitt. Kasernen blev stadens största byggnad, näst efter slottet och eftersom skymmande bebyggelse saknades kom den att dominera stadsbilden. Kronan på verket blev Karl XVI Johans namnchiffer omgivet av två lejon skurna i trä, troligen gjorda efter ett utkast av Fredrik Westin, som pryder kasernens fasad.

Konsthistorikern och riksantikvarien Sigurd Curman har sagt om denna byggnad att Blom ”därmed skapade den riktiga kasernstilen, som knappast blivit överträffad”. Blom hade förresten under arbetets gång hunnit med att rita broar, bygga semafor-telegrafer, utstaka Göta kanal, fara på diplomatiska uppdrag i St. Petersburg, var arkitekt för kronans offentliga byggnadsverk i Stockholm, anlägga kajer längs Strömmen, leda arbetet med garnisonssjukhuset på Kungsholmen, bli befördrad till kapten, utnämns till professor i byggnadskonst och bli chef för byggnadsverksamheten vid arméns flottas eskader på Skeppsholmen.

Ladugårdslandets militära prägel hade förstärkts 1812, genom att Stockholms inkvarteringskommission inköpte greve Snoilskys gård vid Storgatan, idag De dövas hus. Inga stora ombyggnader gjordes, men likväl kunde nu 372 man rymmas i en fastighet som tidigare bebotts av 25 personer. Fram till 1856 inkvarterades olika enheter tillfälligt i huset, men från detta år användes det som ordinarie kasern för Norska gardet. De bland huvudstadens damer mycket populära norrmännen avtågade till Kristiania 1888 och huset blev senare både brand- och polisstation samt lyckttändarkontor. Polisen använde huset fram till 1973.

Det militära inslaget ökade 1833 då kronan inköpte Terra Nova-området. Efter grundarbeten uppfördes här kaserner för Kungliga Andra livgardet, 1894 omdöpt till Göta livgarde. Tre stora kasernbyggnader i tre våningar uppfördes efter arkitekten Carl Christoffer Gjörwells

ritningar längs Grev Magnigatan, men på ett sådant sätt att sikten lämnades fri upp mot hästgardets kasern.

För att återgå till Hästgardet, löstes matlagingsproblemet genom en ombyggnad av marketenteriet 1825, men man hade andra besvär. Den enda närbelägna vattenpumpen fanns nämligen på granntomten dit bröderna Sjöstedt vägrade soldaterna tillträde. Animositeten var stor och en gång utbröt ett ordentligt upplopp där en av bröderna höll på att lynchas av uppretade hästgardister. Problemet löstes inte förrän 1829, då en av bröderna brann inne och kronan fick köpa den gamla malmgården. De kvarstående husen från malmgårdstiden, två flygelbyggnader från sekelskiftet 1600-1700 och ett hus från senare delen av 1700-talet, inlemmades i kasernanläggningen. Den senare byggnaden kom att användas som sjukhus. Ett nytt ridhus uppfördes 1849, väster om den västra stallbyggnaden. Ritningarna utfördes troligen av den då till överste och tf chef för Överintendentsämbetet befordrade Fredrik Blom. Det hade ursprungligen ett större gavelfönster än idag, där ljuset släpptes in genom grönfärgat glas. Anläggningen utökades 1875 med ett exercishus som uppfördes i hörnet av Storgatan och Styrmansgatan och på 1880-talet tillkom det s.k officersstallet vid nuvarande Linnégatan. På den senare platsen hade tidigare legat en repslagarbana. Mellan officersstallet och exercishuset anlades en ny ridplan. En större ombyggnad av kasernen och en del övriga byggnader skedde 1883, då underofficersbostäderna moderniserades och vissa logement ändrades till lektionssalar. Även kök och matsal förbättrades och nya vattenavlopp installerades. Mot slutet av seklet återkom den mellangula färgen på byggnaderna.

Mot slutet av 1800-talet ökade kraven på de militära förläggningarna. Både Fredrikshov och Andra Livgardets kaserner framstod som omoderna och direkt hälsofarliga. Samtidigt bredde stadsbebyggelsen ut sig allt mer och Ladugårdslandet började byta skepnad. Justitierådet Lindhagens stadsplan fastställdes för Norrmalm och Ladugårdslandet 1879 och den moderna bebyggelsen började uppföras, samtidigt som Strandvägen lades ut. För gardesregementena byggdes nya moderna kaserner vid Linnégatans borte del, efter ritningar av arkitekten Erik Jacobsson. I dag finns bl.a Socialstyrelsen i denna anläggning. De värvade Gardena flyttade in i tvillingkasernerna 1888, varefter Andra gardets kaserner revs och lämnade plats åt bl.a. Bünsowska huset. Även stora delar av Fredrikshovskasernen skattade åt förgängelsen.

Samtidigt aktualiserades tankar på en ny kasern för Hästgardet. En av de platser som diskuterades var stranden vid Brunnsviken, men så småningom kom den nya kasernen att byggas i nationalromantisk stil vid Lidingövägen. Arkitekt var Erik Josephson, landets meste kasernarkitekt och en av de produktivaste arkitekterna över huvud taget. Hästgardet avmarscherade från Storgatan den 25 september 1897.

Planer på rivning av den gamla kasernen och byggnation av bostadshus gjordes upp, men den kom istället att tjäna som tillfällig förläggning för Andra Svea artilleriregemente. Artilleristerna flyttade 1901 vidare till nya kaserner i Uppsala och bytte i samband med detta namn till Upplands artilleriregemente. Förbandet drogs in 1927 i enlighet med 1925 års försvarsbeslut.

Till följd av försvarsbeslutet 1901, som bl.a. innebar att värnpliktstiden ökades till sammanlagt 240 dagar för huvuddelen av de värnpliktiga, efterträddes artilleristerna av manskap ur Vaxholms Grenadjärregemente. Dessa var avsedda som infanteribesättning i det som kallades Vaxholms fästning, men som egentligen innebar kustartilleriförsvaret krig Stockholm. Grenadjärerna fanns kvar till 1906, då den sista delen av förbandet flyttade ut till nybyggda kaserner på Rindö, mellan Vaxholm och Värmdö. Då hade man sedan 1903 delat

kasern med det likaledes nyuppsatta Positionsartilleriregementet (A 9), gemenligen kallat Posis.

Positionsartilleriregementet skulle svara för det tunga artilleriet, pjäser med en kaliber av 12 cm eller mer. A 9 ansågs ha sin viktigaste krigsuppgifter i försvaret av Stockholm men utvecklades också till något av en försökscentral för armén. Här utbildades de första kulspruteförbanden, här gjordes försök med de första luftvärnskanonerna och här startades även arméns motorisering. Posis var också den första enhet som försågs med en ny uniformstyp, senare kallad uniform modell 1910. Den var ljusgrå med trekantig karolinerhatt, men av sämre kvalitet än den gamla mörkblå modell/ä. Det lär vara från denna tid som uttrycket ”ligga i lumpen” härstammar. Under 1910-talet hade regementet en styrka om 32 officerare, 36 underofficerare och c:a 700 underbefäl, volontärer och värnpliktiga. Hela förbandet fanns knappast aldrig samlat vid Storgatan, skjutfälten fanns utanför Stockholm, men trängseln måste trots detta varit avsevärd.

Med utgången av år 1927 var även A 9:s saga all men en avvecklingsorganisation fanns kvar fram till mitten av 1928. Nu uppstod frågan om vad den gamla kasernen kunde användas till. De gamla planerna på avstyckning och bostadsbebyggande dammdades av men makterna ville annorlunda.

När Nationalmuseum öppnades 1866 inrymdes Historiska Museet i dess bottenvåning. Huvudman för samlingarna var Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien, vars samling av fornsaker bildade grunden för utställningarna. Verksamheten leddes av Riksantikvarien som var sekreterare i akademien. Det dröjde inte många år innan trängseln i huset blev akut och det stod klart att Historiska museet borde inrymmas i en egen byggnad. Från 1890-talet utreddes frågan ett flertal gånger och åtta olika förslag om utformning och placering kom att behandlas. Under flera år övervägdes t.ex. ett hus i anslutning till Nordiska Museet. Allt mindre del av samlingarna kunde visas på Nationalmuseum och som magasinsbyggnad användes bl.a. det gamla Östermalmsfängelset vid Karlavägen. Fängelset låg på den plats där nu Kungl. Tekniska högskolans arkitektutbildning sker.

Det blev riksantikvarien Sigurd Curman, som genom energiskt arbete lyckades lösa frågan efter många års svåra förhandlingar. I oktober 1929 utlystes en arkitekttävling, men inte förrän 1935 inleddes byggnadsarbetet. Uppdraget gick till arkitekterna Georg Scherman och Bengt Romare, som skapade en funktionalistiskt inspirerad byggnad med borgkaraktär. Marketenteribyggnaden och det äldre ridhuset revs och lämnade plats för fyra längor som omsluter en mindre och en större gård. Kasernen byggdes om, så att i princip bara yttermurarna återstod. Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademien flyttade in i nya lokaler i kaserndelen 1937 och i april 1943 kunde det nya museet invigas. Den romanska hallen användes dock till en försvarsutställning redan 1940.

Kopplingen till Vitterhetsakademien bestod till 1975, då Riksantikvarieämbetet (RAÄ) övertog dess roll som Statens Historiska Museums överordnade organ. Sedan 1997 är dock museet en egen myndighet, men delar fortfarande lokaler med RAÄ. Den militära anknytningen fanns dock kvar ända fram på 60-talet, då bl.a. Tränginspektionen hade lokaler i den gamla kasernens bottenvåning. Delar av stallarna hyste även militära förråd fram till mitten av 1940-talet. Vid ombyggnaden fick den gamla kasernen den färg den har idag och som anknyter till den ursprungliga. När västra stallet renoverades i början på 1990-talet, valde man däremot en ljusare gul färg. Karl XIV Johans namnchiffer utbyttes mot en kopia i plastmassa 1973.

Kasernanläggningens övriga byggnader gick skiftande öden till mötes. En period planerades rivning för att ge plats åt nya museibyggnader, bl.a. för Medelhavsmuseet, men i stället kom husen att användas för olika förvaltningsändamål. Medelhavsmuseet hade under lång tid lokaler i de bägge malmgårdshusen, som nu disponeras av RAÄ:s konserverings- och fotograferingsverksamhet. Officersstallet byggdes om och kom bl.a. att hysa Riksåklagarens kansli. Exercishuset byggdes om för Statens Pensionsanstalt och ridplanen bebyggdes med lekplatser, daghem och ungdomsgård, den senare döpt till Spiltan. Här höll den ökända Spilltaligan till i slutet av 50-talet. I det gamla sjukhuset, som idag renoveras efter att länge använts som bostadshus, hade också Stockholms renhållningsverk kontor. Efter hand har de flesta husen inlemmats i RAÄ:s och museets verksamhet.

I exercishuset finns idag administrationslokaler och textilkonservering, den sistnämnda verksamheten bedrivs även i det gamla ridhuset och i officersstallet finns RAÄ:s Kulturmiljöavdelning. Visserligen är kasernens inre helt ombyggd, men RAÄ:s styrelse håller sina möten i det som en gång var Livgardets till hästs ordersal och riksantikvarien Erik Wegréus sitter på samma plats i huset som en gång Hästgardets gamla sekundchefer.

Thomas Roth